

Populație și habitat pe domeniul cetății Șiria la începutul secolului al XVI –lea

Ghita, Eugen

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Ghita, E. (2007). Populație și habitat pe domeniul cetății Șiria la începutul secolului al XVI –lea. *Studii de Istorie, II-III*, 13-23. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-70352>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

Populație și habitat pe domeniul cetății Șiria la începutul secolului al XVI-lea*

Eugen Ghița

Abstract:

The study „*Population and habitat on the feudal domain Șiria at the beginning of the XVIth century*” is based on a statistical document developed in 1525. We have many and very important information on the people’s one of the largest feudal domain in Transylvania in the middle Ages. The 8152 inhabitants, where nearly 90% for them is represented by serfs, live in 121 villages scattered over an area large enough in the old county of Zarand.

The predominantly landform is mountain. The majority of the 121 villages, 76% more accurate, have up to 80’s inhabitants, so they are relative small villages. Yet some localities are also somewhat larger – market towns - which have between 184 and 460 inhabitants. Finally, we can see that the old type of habitat is preserved up to the present day with few changes and 70 villages from them exist in our days on the territory of the counties Arad and Hunedoara.

Keywords: Transylvania, feudal domain, urbarium, Zarand County, habitat, Șiria fortress.

I. Introducere

Domeniul feudal, ca formă de organizare social-economică, a reprezentat pentru cele mai multe țări ale Europei medievale un cadru bine conturat în care s-a desfășurat viața celei mai mari părți a oamenilor evului mediu și în primul rând a țărănimii aservite. Structura statului feudal - destul de fragilă la începuturile sale - s-a bazat multă vreme pe unitățile de tip local. O astfel de unitate, de fapt prima dintre ele ca importanță, a fost și marele domeniu feudal. Cunoașterea acestor forme de organizare specifice lumii medievale ne ajută să înțelegem și să desprindem mai bine o serie de aspecte legate de viața economică în feudalism, de raporturile dintre principalele categorii sociale, de probleme de administrare a statului feudal și nu în ultimul rând aspecte care țin de funcțiile militare tot mai pregnant manifestate atât în interiorul statului feudal cât și în plan extern.

Un astfel de mare domeniu, cu importante rosturi economice, militare, politice, a fost și cel aparținând cetății Șiria din comitatul Zarandului. Până la începutul secolului

* The paper „*Populație și habitat pe domeniul cetății Șiria la începutul secolului al XVI-lea*” was published in Universitatea de vest „Vasile Goldiș” Arad, **Studii de Istorie II-III**, Arad, 2006/2007, pp. 13-23, ISSN 1841-2343

al XVI-lea, domeniul - odată format - a cunoscut o evoluție și o dezvoltare nu lipsită de probleme, de dese schimbări ale stăpânilor și de oscilații în ce privește întinderea și numărul satelor de la o perioadă la alta.

În occidentul medieval există o multitudine de surse documentare încă din primele secole ale mileniului al II-lea și tocmai de aceea domeniile feudale și rosturile lor pot fi cunoscute mult mai în amănunt decât cele din Europa centrală și de răsărit.

În spațiul românesc, până în secolul al XVI-lea, doar cu mare aproximație se poate face aprecierea numărului locuitorilor de pe o anumită unitate teritorială, însă după apariția și impunerea urbaniilor ca mijloc de evidență a populației supuse și de înregistrare contabilă a averii și obligațiilor acesteia, acest lucru se poate realiza cu mult mai multe șanse de reușită.

II. Domeniul cetății Șiria – urbaniul din 1525

Domeniul Șiriei s-a încadrat într-un astfel de tipar. Multe documente ale secolului al XV-lea cuprind informații importante din care putem deduce mărimea și întinderea domeniului, numărul satelor de pe cuprinsul său, dar nu se pot face aprecieri clare cu privire la numărul persoanelor care ocupă un astfel de teritoriu. Situația se schimbă însă în mod radical în momentul în care avem la dispoziție un document prin excelență statistic, așa cum e urbaniul de la 1525. Documentul se găsește fotocopiât la Biblioteca Academiei din Cluj, are 87 de file, este scris în limba latină și conține informații despre satele domeniului și despre supuși așa cum era situația la 1525.

Pe baza acestui document cuprinsul uman al domeniului cetății Șiria poate fi evaluat cel puțin până la un anumit punct fără teama de a greși. Acest punct este cel minim, la care însă se pot aduce corecțiile necesare adăugând un alt număr reprezentându-i pe cei neînscrși din diverse motive: cei care s-au sustras conscrierii, cei care nu au fost înscrși în urbaniu neavând obligații feudale și cei care dintr-un motiv sau altul au părăsit domeniul definitiv sau pentru un anumit timp. Trebuie neapărat să ținem seama și de contextul istoric al perioadei pentru care se face evaluarea. Diferite evenimente, fie mai apropiate, fie mai îndepărtate, pot influența decisiv evoluția populației dintr-o regiune. Pentru domeniul Șiriei se observă ușor că urbaniul a fost întocmit la o dată care a urmat ultimelor mari confruntări ce țineau de cruciada târzie și răscoalei țărănești din 1514.

Cu siguranță acest din urmă eveniment a influențat sub aspect numeric populația domeniului cetății Șiria deoarece mulți țărani, participanți direct la evenimente, au fost probabil uciși, iar alții dintre ei au fugit de frica anunțatelor și intuițiilor măsurii represive.

Cu toate aceste limite, urbaniul domeniului cetății Șiria conținea la 1525 date de primă importanță în baza cărora se pot desprinde unele concluzii referitoare la populația domeniului. Cele 87 de file ale documentului sunt de fapt o continuă înșiruire de nume ale capilor familiilor de supuși din satele aparținând domeniului. Diferitele mențiuni făcute în dreptul numelor onora dintre ei ne permit să stabilim cu ușurință categoria socială căreia îi aparține fiecare dintre cei înscrși.

III. Populație și habitat

Înainte de a analiza unele din informațiile oferite de urbaniu se impune stabilirea unui algoritm teritorial în ceea ce privește structura administrativă a domeniului. Astfel, putem observa anumite subdiviziuni care împreună compun domeniul în întregul său. Motive economico-sociale, dar și pur geografice, care țin de depărtarea sau apropierea între sate, ne îndreptătesc la această împărțire, care de altfel se poate deduce și din textul urbaniului:

- I. - ȘIRIA + 3 sate (Sârbii de Sus, Sârbii de Jos, Galșa)
- II. - BAIA DE CRIȘ + 5 sate (Rișca, Țebea, Țebea de Jos, Căraciu, Vălișoara) + 1 târg (Băița)
- III. - VOIEVODATUL (cel mare și cel mic) al lui Ștefan Moga de care aparțin 45 de sate
- IV. - ȚINUTUL KAPOLNA de care aparțin 50 de sate
- V. - Cele 4 ARĂNEAG + Chernez
- VI. - Cele 5 CLADOVA + Zylwagh
- VII.- SÎNMARTIN + 3 sate și un praedium

În total, domeniul Șiriei cu cele 121 de sate ale sale, cuprindea la 1525 un număr de 2038 de înscriși, de capi de familie. Deci e vorba de 2038 de familii care înmulțite cu cifra 4 (care reprezintă în mod convențional numărul membrilor unei familii în această perioadă) ne conduc la un total de 8152 locuitori.

Având la bază această cifră, ar fi interesant de stabilit care era densitatea locuitorilor pe acest vast domeniu. Pentru aceasta ar fi necesar să se cunoască suprafața lui. Calculele nu ar duce însă decât la o cifră cu totul și cu totul aproximativă.

O proiecție pe hartă a tuturor localităților amintite în document, evident, cele identificate, ar demonstra acest lucru. Aceasta pentru că nu putem ști astăzi care a fost suprafața satului în vechime. Observația e importantă având în vedere faptul că lângă sate aparținând Șiriei puteau exista sate sau grupuri de sate care țineau de un alt domeniu (uneori erau chiar intercalate între satele domeniului Șiria) și delimitările teritoriale între ele sunt destul de greu de stabilit. Domeniul cetății Șiria nu a fost o grupare de sate încadrate într-o unitate teritorială compactă, căreia, chiar dacă ar avea o formă neregulată, i s-ar putea calcula suprafața prin diferite metode. Și acest domeniu, ca multe altele, era de fapt o unitate administrativ-economică ce avea un centru de care aparțineau diferite alte unități teritoriale: sate, feude și moșii. Acestea puteau foarte bine să fie apropiate cetății, dar la fel de bine puteau fi sate sau teritorii aflate la zeci de kilometri distanță, între ele aflându-se localități și regiuni aparținând altor domenii. Faptul e constatabil și pe domeniul Șiriei, între cele două extremități est-vest ale sale - aproximativ 150 km - suprapunându-se zone care erau în posesia altor domenii feudale.

Ceea ce se poate afirma în legătură cu densitatea populației de pe domeniul cetății Șiria este faptul că aceasta trebuie să fi fost destul de redusă. Întinderea domeniului, configurația sa geografică - forma de relief predominantă constituind-o muntele - pot să îndreptătească o asemenea ipoteză. Singura regiune unde putem presupune o aglomerare umană mai mare este depresiunea Brad. Aici se concentrează toate localitățile înscrise în urbaniu care aparțin azi județului Hunedoara. La acestea, vreo 45 la număr, se adaugă încă câteva aflate la granița celor două județe, Arad și

Hunedoara, împreună concentrând aproximativ 40% din totalul supușilor, adică 3260 locuitori. Restul de 60% se afla răspândit pe spații largi de-a lungul Crișului Alb și în podgoria arădeană.

III. 1. Structura socială a domeniului

Trecând la analizarea celor înscriși în urbariu din punctul de vedere al categoriei sociale căreia îi aparțin, distingem mai multe astfel de categorii de supuși care se deosebesc între ei în funcție de statutul economic, social și juridic pe care-l au în cadrul domeniului.

Primii dintre aceștia, atât ca importanță cât și ca număr, sunt evident iobagii. Pe domeniul cetății Șiria în total sunt amintiți 1847 iobagi, deci 90% din totalul populației. Pe cele șapte subdiviziuni menționate deja situația era următoarea (vezi Tab. 1):

Tabel. 1

Nr.	Subdiviziunea	Nr. iobagilor înscriși	% din total supuși pe subdiviziune
I	Șiria	203	63,4%
II	Baia de Criș	194	97%
III	Voiev. lui Moga	682	96,8%
IV	Ținutul Căpâlna	551	94,3%
V	Arăneag	113	95,7%
VI	Cladova	68	93,1%
VII	Sînmartin	36	92,3%
	Total	1847	

Din aceste cifre putem constata la prima vedere diferența mare între procentul iobagilor din prima subdiviziune și restul. Explicația nu trebuie căutată în situația neobișnuită, deosebită, a subdiviziunii Șiria față de toate celelalte. Neobișnuitul constă doar în faptul că localitățile acestei prime subdiviziuni au beneficiat de o atenție specială din partea celui care a făcut conscrierea. Aceste prime localități au supușii înscriși în mod „reglamentar” am putea spune. Și într-adevăr, categoriile sociale sunt bine delimitate și tratate în capitole separate, starea materială a supușilor e redată în mod fidel prin înscrierea numărului de animale pe care le deține fiecare, iar obligațiile sunt clar specificate.

Din păcate, nu aceeași grijă pentru notarea unor astfel de date o regăsim și pentru satele următoare. Cauzele sunt neclare, le putem doar deduce invocând în acest sens greutatea inerentă începutului activității de conscriere. În orice caz nu putem presupune că locuitorii mării majorități a satelor de pe domeniu nu dețineau animale. Ipoteza e absurdă și acest lucru e imposibil la o populație a cărei principală îndeletnicire trebuie să fi fost agricultura și creșterea animalelor.

În privința menționării celorlalte categorii sociale, în afară de iobagi, situația pare și mai de neînțeles, deoarece acest lucru se face totuși pe alocuri. Dar de ce în proporție așa de redusă și de ce într-un mod cu totul și cu totul inconsecvent sunt întrebări ce-și pot găsi răspunsul în greutatea începutului activității de înregistrare, când fenomenul sustragerii dar și neglijențele din partea conscriptorului trebuie să fi fost mult mai mari. Oricât de importantă a fost iobăgimea în evul mediu, nu procentul de peste

95% reflectă situația concretă a ponderii acesteia față de celelalte categorii sociale și în special față de jeleri.

Jelarii (inquilini) erau țărani lipsiți în general de sesie și de gospodărie proprie, lipsiți total sau în cea mai mare parte de mijloace de producție. De multe ori nu aveau nici casă, fiind nevoiți să locuiască în casa altora, în schimbul unei „chirii” plătite în muncă sau în natură.¹ Dar la începutul secolului al XVI-lea noțiunea de jeler nu e încă definită din punct de vedere juridic. Jelerului nu-i erau precizate raporturile nici cu stăpânul feudal, pe al cărui pământ se găsea, nici cu iobagul în a cărui casă adesea locuia. Atributele lui însă încep de pe acum să se contureze, să-i stabilească un loc distinct în noua ierarhie iobăgească.²

În cadrul categoriilor feudale aservite din Transilvania jelerii formau în general o categorie mai slab situată din punct de vedere economic decât iobagii, iar din punct de vedere juridic se aflau într-o situație de dependență totală față de stăpânul feudal.

Pe domeniul cetății Șiria numărul total al jelerilor se ridică doar la 96, adică 4,7% din totalul înscrișilor. Situația pe subdiviziuni se prezintă astfel (vezi Tab. 2):

Tabel. 2

Nr.	Subdiviziunea	Nr. jelerilor înscriși	% din total supuși pe subdiviziune
I	Șiria	72	22,5%
II	Baia de Criș	5	2,5%
III	Voiev. lui Moga	1	0,1%
IV	Ținutul Căpâlna	12	2%
V	Arăneag	5	4,2%
VI	Cladova	1	1,3%
VII	Sînmartin	-	-
	Total	96	

Și aici constatăm aceeași situație paradoxală ca mai înainte. Situația de pe subdiviziunea Șiriei este cea care e mult mai aproape de adevăr prin redarea fidelă a numărului jelerilor. În toate celelalte sate aceștia sunt foarte rar evidențiați.

Este imposibil să credem că în satele voievodatului lui Moga și în cele ale ținutului Căpâlna, de exemplu - care împreună cumulează peste jumătate din numărul total al înscrișilor - numărul jelerilor să fie de numai 13. Aceeași situație o întâlnim și pe celelalte subdiviziuni.

Dar faptul că nu sunt menționați consecvent nu înseamnă că nu au existat mai mulți jeleri pe domeniul Șiriei. În condițiile legării lor de glie după 1514, cea mai mare parte a jelerilor a fost trecută în scripte fără a se mai specifica și categoria socială de care aparțin, fiind astfel asimilați iobagilor. Pe de altă parte știind că unii dintre jeleri locuiau în casa unor iobagi e de presupus ca aceștia să fie asimilați familiei iobagului respectiv și tocmai de aceea nu apar menționați separat precum sunt jelerii cu casă proprie, menționați în mod clar în textul urbarului.

Cu toată inconsecvența înscrierilor, proporția jelerilor este încă redusă, chiar dacă i se aduce corectivul necesar în numele deficienței înscrierilor. Jelerul nu este încă

¹ Șt. PASCU, *Voievodatul Transilvaniei*, vol.I., Cluj-Napoca, 1972, p. 344.

² D. PRODAN, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol 1., București, 1967, p. 203.

bine definit. După un timp de la așezare el e trecut poate în rândul iobagilor sau ia asupra sa sesie iobăgească, sau invers, iobagul poate să se degradeze la situația de jeler.³

Prin analogie cu alte domenii feudale, situația globală a jelerilor înscriși în urbaniul din 1525 este departe de ceea ce am putea numi un procent mediu care să reflecte realitatea. Doar numărul jelerilor înscriși pe subdiviziunea Șiria se apropie de situațiile întâlnite în alte zone ale Transilvaniei. Astfel, la 1512 în comitatul Sătmăr jelerii reprezentau 32%, pe domeniul cetății Mediaș în același an reprezentau 31%, iar în Sibiu totalizau cca. 20%.⁴

A treia categorie importantă de supuși de pe domeniu o formau libertinii, numiți în texte și liberi sau liberi. Aceștia proveneau din rândul iobagilor și făceau tot felul de prestații speciale. Erau curieri, însoțitori înarmați, făceau servicii militare, erau chemați să completeze aparatul militar al domeniului feudal și să se adauge la garnizoana cetății. Libertinii apar în izvoare mai ales pe marile domenii cu cetate – cum e și cazul domeniului Șiriei –, cu nevoi militare și economice mai mari, completând oastea proprie, ridicată din propriii supuși, sau aparatul administrativ și economic necesar stăpânului feudal.⁵

Libertinii apar și ei în număr variabil, în strânsă legătură cu nevoile domeniului. Cei cu atribuții militare se împart obișnuit în libertini călăreți și libertini pedestri. Noțiunea de libertin se extinde și asupra altor scutiți de serviciile obișnuite iobăgești, desemnând astfel și o a treia categorie, pe lângă cele două mai sus menționate, care poate cuprinde meseriași ce fac diferite servicii pe domeniu.⁶ Deși există cu siguranță astfel de meseriași pe domeniu, rareori sunt menționați ca atare și, prin urmare, rareori li se indică meseria.

În total, numărul libertinilor de domeniul cetății Șiria se ridică la 77, fiind repartizați în felul următor (vezi Tab. 3):

Tabel. 3

Nr.	Subdiviziunea	Liberi equites	Liberi	Total
I	Șiria	20	7	27
II	Baia de Criș	-	1	1
III	Voiev. lui Moga	6	15	21
IV	Ținutul Căpâlna	19	2	21
V	Arăneag	-	-	-
VI	Cladova	-	4	4
VII	Sînmartin	3	-	3
	Total	48	29	77

Observăm că cei mai mulți libertini se găsesc concentrați pe subdiviziunile cele mai mari ale domeniului. Rațiuni administrative dar și militare au stat probabil la baza acestei repartizări. Sub aspect procentual libertinii reprezintă 3,77% din totalul populației înscrise (2,35% liberi equites și 1,42% liberi).

O categorie aparte de supuși o constituie cei 18 „familiares castris et castelli” (14 amintiți la localitatea Șiria și 4 la Sârbii de Jos).

³ *Ibidem*, p. 206.

⁴ O. SACHELARIE, N. STOICESCU (Ed.), *Instituții feudale din Țările Române*, București, 1988, p. 225.

⁵ D. PRODAN, *Op. cit.*, p. 203.

⁶ *Ibidem*, p. 209.

Familiaritas era o instituție feudală specifică nobilimii maghiare din Transilvania. Nobilii săraci, și în general orice om liber, aveau putința să se angajeze în serviciul sau pe domeniile unui mare proprietar. În acest scop încheiau cu el un acord în virtutea căruia li se asigurau întreținerea și protecția juridică, în schimbul jurământului de credință care îi angaja la prestarea unor slujbe de ordin militar, aulic, administrativ, etc. Uneori, acești „familiari” puteau primi de la stăpâni concesiune de pământuri, cu caracter temporar. Această practică pe scară mare, de tip clientelar, a structurat în mare măsură feudalismul transilvănean.⁷

Cea mai mare parte a acestor „familiari” au notat în dreptul lor „seruitor castri”, 5 dintre ei sunt „mercenarius” (mercenari), iar altul e „ortulanus” (grădinar). Toți se aflau în slujba cetății Șiria și se aflau în subordinea castelanului. Această categorie de supuși locuia în interiorul cetății, îngrijindu-se de buna gospodărire și întreținere a acesteia. Aceasta este explicația pentru care nu-i găsim și în celelalte localități ale domeniului, iar ponderea lor în totalul înscrișilor din urbariu este sub 1%.

Acestea ar fi deci cele patru mari categorii de supuși întâlnite în urbariul cetății Șiria de la 1525. Dar imaginea asupra cuprinsului uman al domeniului nu ar fi completă dacă nu s-ar arăta că în cadrul acestor subdiviziuni sau chiar în afară de ele apar numeroase alte notații distinctive sporind astfel diferențierea supușilor.

O primă astfel de notație întâlnită destul de des în rândul înscrișilor este cea de *pauper*. În cele mai multe cazuri notația apare în dreptul unor nume de iobagi sau a văduvelor de iobagi și de mult mai puține ori în dreptul numelor de jeleri. Faptul că în text apare clar de șapte ori calificativul *pauper* lângă numele de *inquilinus* ne împiedică să-i considerăm pe toți *pauperes*, așa cum am fi tentați, în rândul jelerilor. Chiar dacă numărul total al *pauperilor* adunat la cel al jelerilor, și considerați ca atare, ar aduce proporția jelerilor pe domeniul Șiriei la o cifră mai aproape de realitățile întâlnite în alte părți ale Transilvaniei, acest lucru nu se poate face deoarece nu există siguranța corectitudinii unei astfel de întreprinderi. Nici un indiciu din textul documentului nu ne îndreptățește să-i considerăm pe toți *pauperes* în rândul jelerilor, mai ales că există acele șapte cazuri când urbariul consemnează explicit că este vorba de *inquilinus pauper*.

Singura concluzie care se poate trage pare a fi aceea potrivit căreia ceilalți *pauperes* - 65 la număr - sunt de fapt iobagi care din diferite motive au o situație materială mult inferioară față de restul iobagilor. Aceștia probabil nu dețineau nici un fel de animale și poate nu aveau nici sesie sau părți de sesie. Astfel i-am putea încadra mai bine în categoria săracilor, cerșetorilor, lipsiți de orice mijloace de subsistență.

Relicta (văduvă) este o altă noțiune întâlnită în urbariu și ne ajută să constatăm existența diferențierilor (materiale mai ales) în cadrul unei categorii de supuși. În total în urbariu sunt 51 de văduve înscrise, dintre care 38 sunt văduve ale iobagilor, 10 ale jelerilor și 3 ale familiarilor. Observăm deci că văduvele sunt înscrise sau notate adesea, dar cu totul inconsecvent. Ele nu sunt trecute separat de restul iobagilor ci în același șir cu ei și desigur trebuie să le presupunem și pe ele obligate la prestații față de stăpânul feudal.⁸ Probabil scutite de astfel de prestații erau doar cele 9 văduve sărăcite care în text apar sub denumirea de „*relicta paupercula*”.

⁷ O. SACHELARIE, N. STOICESCU (Ed.), *Op. cit.*, București, 1988, pp. 191-192.

⁸ D. PRODAN, *Domeniul cetății Șiria la 1525*, în A.I.I.C., III., Cluj-Napoca, 1960, p. 42.

În completarea informațiilor despre supuși trebuie evidențiate și datele referitoare la noii veniți pe domeniu, la cei dăruiți și la cei fugiți în alte părți.

Datele despre noii veniți sunt destul de sumare. În afară de cei 10 sârbi fugiți din Sirmiu și așezați în 5 case noi pe teritoriul satului Sârbii de Sus, în urbariu mai găsim câteva mențiuni “*nous colonus*” sau “*nova domus*” în dreptul numelor unor supuși nou veniți și așezați pe domeniu. Din aceste informații deducem că procesul asimilării de nou veniți pe domeniul Șiriei a avut o oarecare amploare, dar e de presupus că și fenomenul invers, cel al fugii de pe domeniu, mai ales în contextul evoluțiilor ulterioare anului 1514, trebuie să fi fost destul de amplu.

Cele 46 de *desertae* (case părăsite) amintite în urbariu au aparținut desigur unor iobagi care de frica represaliilor ce au urmat răscoalei lui Doja și-au părăsit gospodăriile. În aceeași situație au fost probabil și cele 16 *praedia* (suprafețe locuite și cultivate înainte) amintite ca ținând de satul Nădab.⁹

Structura etnică a supușilor de pe domeniu este de asemenea destul de greu de stabilit. Aceasta în primul rând din cauza grafiei corupte, mai ales la numele românești scrise de un străin, după auz, și din pricina latinizării sau maghiarizării frecvente a numelui de botez sau chiar a traducerii lui. La o analiză atentă observăm că multe nume sunt date după meserii, funcții, origini sau chiar porecle. Oricum nu există o regulă clară în ceea ce privește ortografierea numelor celor înscriși, dovadă că se întâlnesc cazuri când nume de familie identice sunt ortografiate diferit.¹⁰

Toate acestea reprezintă o piedică în încercarea de a stabili etnia supușilor în cifre și procente exacte, dar nu afectează cu nimic imaginea globală care ne arată o populație românească majoritară pe domeniul Șiriei la 1525.

Înscrierea voievodatelor și voievozilor în urbariul Șiriei a fost și ea deficitară. Chiar când voievodatul e înscris nu e întotdeauna precizată întinderea lui, nu se face nici o referire la atribuțiile voievodului care de multe ori nici nu apare în text. Voievodul apare înscris în mod obișnuit în fruntea voievodatului său. Astfel ne apare voievodul Ștefan Moga în fruntea formațiunii sale numită „voievodatul cel mare și cel mic”. Din text aflăm că cel de-al doilea voievod se numește Botha și era probabil subordonat lui Moga. Ținutul Căpâlna era de asemenea organizat în două voievodate însă în acest caz urbariul nu-i numește pe cei doi conducători. În general voievozii mari nu sunt înscriși în listele supușilor, dar există totuși posibilitatea ca ei să fie trecuți și alături de aceștia, în mod obișnuit în fruntea satului în care locuiesc.¹¹

În acest sens am putea identifica pe unul din cei doi voievozi ai ținutului Căpâlna în persoana lui Curtul Vayda care e menționat în fruntea listei satului Zewldes (Iacobini). Alt voievod în această subdiviziune nu mai este amintit în document.

În orice loc unde apare titlul Vayda, urbariul nu ne dă nici un alt indiciu ca să putem vedea în ce măsură noțiunea reprezintă într-adevăr o funcție sau numai un nume mai ales că ortografierea se face când cu literă mare când cu literă mică. Nu putem ști în asemenea cazuri dacă e vorba de un voievod sau un fost voievod, de un fiu sau vreun descendent din familie voievodală. Dar chiar când e numai nume, este de presupus că a fost primit în urma funcției celui care îl poartă sau a înaintașilor săi.¹²

⁹ *Ibidem*, p. 39.

¹⁰ *Ibidem*, p. 39.

¹¹ *Idem*, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol 1., București, 1967, p. 198.

¹² *Idem*, *Domeniul cetății Șiria la 1525*, în A.I.I.C., III., Cluj-Napoca, 1960, pp. 40-41.

În total pe domeniul Șiriei sunt amintiți cinci supuși cu titlul de Vayda, deci posibili voievozi – *Petrus filius Michaelis wayvode*, *Demien vayda* și *Georgius vayda* în Sârbii de Sus și *Andreas vayda* în Rychka (Rișca) – la care se adaugă încă doi voievozi cunoscuți - Moga și Botha - și alți doi necunoscuți din ținutul Căpâlna.

Noțiunea de cneaz apare frecvent nu numai în nume, dar și în dreptul numelui ca funcție, obișnuit sub forma de kenez. În urbariu apare de 29 de ori. Unele sate au chiar 2: *Sigismundus kenez* și *Petrus Balasfi kenez* în Sârbii de Sus, *Bulzalb kenez* și *Dan kenez* în Baldowenfalwa (Baldovini), *Barbul kenez* și *Stephanus kenez* în Felso Vattya (Vața de Jos), *Marco kenez* și *Demetrius kenez* în Stanisafalva (Stănița). În multe sate însă numele de cneaz nu apare, chiar când e vorba de sate mai mari. Această eludare nu înseamnă că acele sate nu au cneaz. Pentru satele mai mari e vorba doar de pură omisiune, în timp ce unele sate mai mici cu doar câțiva locuitori puteau foarte bine să aibă cneaz comun.

Din cei 29 cnezi, cei mai mulți dintre ei, 23 la număr, sunt menționați pe cele 2 subdiviziuni de concentrare masivă a elementului românesc: voievodatul lui Moga și ținutul Căpâlna. Media pentru cele 95 de sate din această zonă ar fi deci de 1 cneaz la 4 sate. Dar dacă ținem seama că cele mai multe sate au până la 20 de înscriși (39 au între 1 și 10, iar 37 între 11 și 20) putem accepta mai ușor ideea că mai multe sate aveau un cneaz comun.

III. 2 . Forme de habitat pe domeniul cetății Șiria

Vorbind despre structura socială și etnică a populației de pe domeniul cetății Șiria s-ar impune ca în aceeași linie să se facă unele referiri la structura geografică, la formele de habitat a celor înscriși în urbariu, adică la repartizarea lor în diferite medii de locuire.

Famiile care locuiau împreună alcătuiau obștea sătească. Aceștia în frunte cu cnezii lor formau cea mai mică unitate administrativă de pe domeniul feudal al Șiriei, adică satul. Din totalul celor 121 de localități amintite în urbariu, câteva - care deși nu sunt notate, se știe că erau târguri - se impun prin numărul mai mare de supuși de pe teritoriul lor. Astfel e Șiria cu 103 capi de familie, Galșa cu 115 și Baia de Criș cu 69 înscriși (ambele atestate oppidum încă din 1444), Băița și Căpâlna cu 13 respectiv 27 de înscriși. Târgurile jucau în general rolul unor centre mai importante, mai ales din punct de vedere economic, în jurul cărora gravitau mai multe sate apropiate.

Cele 5 târguri de pe domeniul Șiriei aveau în total 327 de înscriși, deci aproximativ 1313 locuitori (16% din totalul populației domeniului). Media unităților de locuire pentru un târg e de 65,4 deci de 261 locuitori. Pentru perioada începutului de secol XVI cifra nu este prea mică, dimpotrivă, este în măsură să demonstreze un anumit grad al dezvoltării târgurilor pe domeniu.

Celelalte 116 localități sunt deci sate sau poate unele numai porțiuni de sate. La acest lucru ne face să ne gândim faptul că există mai multe sate care au înscriși doar 1 sau 2 până la 7 supuși (38% din satele domeniului au până la 10 înscriși).

Pe domeniul Șiriei ponderea cea mai mare o au satele mici de până la 20 de înscriși. Dintre cele 92 de astfel de sate (76% din total) cele mai multe se găsesc în

zonele muntoase ale voievodatului lui Moga și ale ținutului Căpâlna (78 la număr). Restul de 29 de localități până la 121 au în marea majoritate între 21 și 40 de înscriși (plus cele 3 târguri cu 69, 103 și 115 înscriși). Între acestea există și câteva sate mai mari depășind chiar cifrele unor târguri. Astfel sunt Sârbii de Sus cu 71 înscriși pe subdiviziunea Șiria, Rișca cu 46 pe subdiviziunea Baia de Criș, Valea Brad cu 39 și București cu 38 între satele voievodatului lui Moga, Iacobini cu 38 în ținutul Căpâlna și Arăneagul de Jos cu 37 înscriși. Toate acestea, chiar dacă nu sunt amintite ca târguri, au jucat probabil un rol de centru economic și uman important în zonele în care se aflau. (vezi Tab. 4)

Tabel. 4

Subdiviziunea \ Înscriși	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	69	71	103	115	Total sate
Șiria	-	-	-	1	-	-	1	1	1	4
Baia de Criș	1	2	2	-	1	1	-	-	-	7
Voiev. lui Moga	15	18	10	2	-	-	-	-	-	45
Ținutul Căpâlna	25	20	4	1	-	-	-	-	-	50
Arăneag	-	2	2	1	-	-	-	-	-	5
Cladova	2	4	-	-	-	-	-	-	-	6
Sînmartin	3	-	1	-	-	-	-	-	-	4
Total	46	46	19	5	1	1	1	1	1	121
% din total	38%	38%	15.7%	4.2%	0.82%	0.82%	0.82%	0.82%	0.82%	

După numărul gospodăriilor satele sunt deci în marea lor majoritate sate mici și răspândite pe o suprafață întinsă în zona munților Zarand. Cunoscând acest lucru putem mai ușor să încercăm o tipologie a satelor din fostul domeniu al Șiriei.

Ocupându-se de tipologia satului, etnograful R. Vuia în lucrarea “Satul românesc din Transilvania și Banat” apărută în 1938 a realizat o hartă a Transilvaniei pe care, folosindu-se de mai multe semne convenționale, a punctat cele 15 tipuri de sate descoperite de el. Conform acestei hărți, cele mai multe sate de pe domeniul Șiriei sunt cele cu case izolate. Majoritatea celor din depresiunile intramontane sunt astfel de sate, care au case dispersate pe o suprafață întinsă. Pe afluenții Crișului Alb s-au format sate cu case izolate pe vale. Acestea erau de fapt așezări întemeiate de-a lungul unui râu sau pârâu cu case răspândite pe malurile acestuia.

Acestea erau deci tipurile de sate majoritare, dar nu unicele. De pe domeniul Șiriei n-au lipsit nici cele de colonizare, așezările mai mari, compacte (cum trebuie să fi fost târgurile) și nici cele așezate de-a lungul drumurilor. Satele au luat naștere acolo unde a existat o oarecare concentrare umană. Obștile sătești au fost cele care, stăpânind un anumit teritoriu, au dat naștere satelor și pe domeniul Șiriei.

Altă modalitate de formare a satelor este colonizarea și roirea. Aceasta din urmă poate fi roire de obște sau roire de sate. În primul caz, când numărul membrilor satului creștea, iar hotarul nu putea fi extins din cauza pământului prost sau a apropierii de hotarul altui sat, o parte a obștii roia, adică trecea pe alt hotar și întemeia o nouă așezare. Dacă roirea se făcea pe același hotar, ne aflăm în fața unei roiri a satelor unei obști,

adică diferențiere internă a lor, provocată de creșterea demografică. Astfel apare necesitatea despărțirii din satul inițial a altor sate care se așezau pe același hotar. Aceste sate noi purtau adesea diminutive ale satului de bază sau același nume cu satul din care s-a format.¹³ De cele mai multe ori însă satele nou constituite se diferențiază de cel de bază prin adaosul „de Sus”, „de Jos”, „de Mijloc”, „Mic”, „Mare”, „Lungă”, „Nou”, etc.

Pe domeniul Șiriei sunt 26 de sate care au astfel de adaosuri („de Sus” sunt 5, „de Jos”- 6, „Mic”- 4, „Mare”- 4). Dar cel mai interesant exemplu este cel al celor 4 sate Arăneag și al celor 5 Cladove.

Numele satelor, toponimia în general poate lămuri unele aspecte din viața unei colectivități. Ea este de fapt o carte de istorie nescrisă, o adevărată arhivă care păstrează amintirea atâtor evenimente, întâmplări și fapte care s-au petrecut de-a lungul veacurilor și au impresionat într-un chip oarecare sufletul popular.¹⁴

Când un anumit teritoriu e ocupat de mai multe etnii, simultan sau pe rând, prezența fiecăruia e trădată prin numirile pe care le-au primit diferite locuri. Conviețuirea mai multor oameni duce la rezultate interesante pentru toponimie. Constatăm astfel și pe domeniul Șiriei că nume de origine diferită sunt amestecate, iar un fenomen obișnuit este traducerea dintr-un idiom în altul, traducere adevărată sau doar o simplă adaptare semantică sau fonetică a numelui străin la sistemul limbii proprii.¹⁵

După împărțirea toponimelor dată de Iorgu Iordan observăm că pe domeniul Șiriei cele mai multe sunt cele de origine topografică (nume care descriu forma, aspectul sau arată o însușire a locului, poziția față de punctele cardinale, etc.) și cele de origine socială (e vorba de toponimice derivate de la nume de persoană, antroponimice, nume însoțite de adjective: mare-mic, nou-vechi, etc., nume care vorbesc de ocupația locuitorilor și altele).

Multe din numele satelor sunt formate dintr-un nume propriu la care se adaugă sufixul -ani, -ini sau -ești. Acest lucru arată clar că e vorba de așezări care și-au primit numele de la întemeietorii ei. Satele și-au luat numele fie de la un cneaz sau conducătorul obștii care a întemeiat așezarea, fie de la numele vreunei familii mai mari din cadrul comunității. În urbariul Șiriei sunt aproximativ 25 de astfel de exemple. În cele mai multe cazuri se găsesc doar unul sau doi supuși care au nume identice cu baza cuvântului ce denumește satul. Dar există și exemple când într-un sat sunt mai mulți purtători ai unor astfel de nume. (În Pănușesth sunt 11 Pănușe, la Wlădesth 6 Wlad, la Bălesth 4 Bala, la Iliesth 3 Ilie, la Thomesth 3 Thoma și la Mozokesth 3 Mozoka).

Sufixul -ița îl găsim în 8 situații și după denumirea lor (Ribîța, Băița, Târnovița, etc.), par a fi diminutive ale altor așezări, desprinse dintr-o unitate mai mare. Dar în condițiile în care presupusele localități de bază nu apar în urbariu, e greu să ne dăm seama în ce măsură aceste sate s-au format din altele mai vechi sau au avut această denumire de la început.

La mai multe sate conscriptorul încercând să adapteze numele localităților la specificul fonetic maghiar a adăugat pur și simplu la titulatura lor terminația sau cuvântul *falw*, *falwa* care de fapt înseamnă tot sat.

¹³ O. SACHELARIE, N. STOICESCU (Ed.), *Op. cit.*, București, 1988, p. 414.

¹⁴ I. IORDAN, *Toponimie românească*, București, 1963, p. 2.

¹⁵ *Ibidem*, p. 4.

Urmărind în timp momentele când localitățile amintite pe domeniul Șiriei au fost menționate pentru prima dată în documente, putem desprinde câteva idei importante.

Cele mai vechi atestări le avem din secolul al XIII-lea pentru Galșa (1202 villa Golosa) și Șiria (1232 Sirij).¹⁶ Urmează apoi încă 10 așezări menționate în diferite perioade ale secolului al XIV-lea, iar cele mai multe, adică 78, apar în documente începând cu secolul al XV-lea. Dintre acestea 43 sunt înscrise într-un document din 1439. Sate relativ noi care apar în urbaniul din 1525 pentru prima dată sunt 31, dovedind astfel că pe domeniul Șiriei întemeierea de noi așezări a fost destul de însemnată în perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XV-lea și începutul celui următor.¹⁷

Dintre toate cele 121 de localități, peste jumătate dintre ele s-au păstrat până astăzi pe teritoriul județelor Arad și Hunedoara: 66 au același nume ca în trecut, (fie traduse, fie adaptate foneticii limbii române), iar 4 au denumirea schimbată. Restul de 51 nu au fost identificate. Acestea fie au primit altă denumire, iar documentele ulterioare le-au pierdut evidența, fie s-au contopit în unele așezări mai mari în timpul veacurilor următoare. Ipoteza a doua pare mai plauzibilă deoarece mai multe dintre satele neidentificate au fost localizate cu aproximație în vecinătatea imediată a altora care au supraviețuit până azi.

Cunoscând toate aceste lucruri despre supușii și satele domeniului ar fi poate interesant de văzut cum era repartizată populația pe subdiviziuni și la nivel global. (Vezi Tab. 5)

Tabel. 5

Subdiviziunea	Total înscrși	Nr. localități	Media de localitate	4 membri de familie	Total locuitori pe subdiviziune
Șiria	320 (15,7%)	4	80	320	1280
Baia de Criș	200 (9,8%)	7	28,57	114,28	800
Voiev.lui Moga	704 (34,54%)	45	15,64	62,57	2816
Ținutul Căpâlna	584 (28,65%)	50	11,68	46,72	2336
Arăneag	118 (5,78%)	5	23,6	94,4	472
Cladova	73 (3,58%)	6	12,16	48,66	292
Sînmartin	39 (1,91%)	4	9,75	38	156
Total domeniu	2038 (100%)	121	16,84	67,37	8152

După cum se poate constata, cea mai mare parte a populației e concentrată în zona estică a domeniului. Zona muntoasă și depresionară din această parte a adunat de-a lungul vremii numeroase așezări, care chiar dacă nu sunt foarte populate impresionează cel puțin prin numărul lor.

Totalul locuitorilor din voievodatul lui Moga și din ținutul Căpâlna depășește cifra 5152, reprezentând peste 63% din totalul populației domeniului. Dacă însă adăugăm și pe cei 800 de pe subdiviziunea Băii de Criș concentrarea umană din această parte a domeniului se apropie de 3/4. Restul locuitorilor sunt răspândiți pe celelalte subdiviziuni, între care Șiria concentrează singură 1280 locuitori.

¹⁶ O. GREFFNER, *Cetatea Șiriei. Contribuții monografice.*, Arad, 1976, p. 31.

¹⁷ V. ESKENASY, *Hălmaგი, un sat medieval din Țara Crișului Alb (sec. XIV - XV). Considerații istorice*, în „Ziridava”, vol.5., Arad, 1975, p. 32 și urm.

Un indiciu important care ne dezvăluie gradul de populare al așezărilor este cel care se referă la numărul mediu de înscriși din cadrul lor. La nivelul întregului domeniu acest număr este de 16,84 înscriși de fiecare localitate (deci 68 de locuitori). Cifra, gândindu-ne că cea mai mare parte a satelor sunt de munte, ne indică mai curând faptul că avem de-a face cu așezări mijlocii decât cu așezări mici specifice acestei forme de relief.

Peste această medie se situează doar satele de pe subdiviziunea Șiria, Baia de Criș și Arăneag. Dintre acestea iese în evidență situația primeia, însă dacă ținem cont că aici se găseau și două târguri, numărul mediu de 320 de suflete de așezare nu pare prea exagerat. Cele mai mici medii le avem pe subdiviziunea Sânmartin cu doar 38 locuitori de așezare și în satele ținutului Căpâlna care au o medie de 47 locuitori.

IV. Concluzii

Conform datelor urbariului din 1525 observăm că acest mare și întins domeniu al cetății Șiria era relativ populat, iar satele lui aveau, conform valorilor medii, o mărime deloc de neglijat cel puțin pentru nivelul secolului al XVI-lea. Este vorba despre 8152 de persoane, din care 90% erau țărani dependenți, care locuiau în cele 121 de sate răspândite pe o suprafață mare din fostul comitat Zarand. Forma de relief predominantă era cea de deal și de munte. Cea mai mare parte a celor 121 de sate, mai precis 76% dintre ele, erau sate mici deoarece aveau o populație de până la 80 de locuitori. Vechile forme de habitat s-au păstrat pe alocuri într-o formă prea puțin schimbată de-a lungul timpului. Un număr de 70 de sate dintre cele atestate în urbariul din 1525 se regăsesc și astăzi pe teritoriul județelor Arad și Hunedoara.

Dacă la toate acestea s-ar adăuga și informațiile referitoare la valoarea economică a acestui domeniu feudal am avea o imagine mult mai completă despre rolul și locul acestuia în ansamblul unităților similare din Transilvania.

Résumé

Population et habitat sur le domaine féodal Șiria au début du XVIème siècle

L'étude „Population et habitat sur le domaine féodal Șiria au début du XVIème siècle” est basé sur un document statistique élaboré en 1525. Nous avons beaucoup et très importantes informations sur la population de l'une des domaines féodaux plus grands de Transylvanie dans le Moyen Age. Les 8152 âmes, lesquels près de 90% ont été formés par des paysans asservis, cohabitent en 121 villages dispersés sur une surface assez grand dans l'ancien comitat du Zarand.

La forme de relief prédominante en étant la montagne, la plus part des les 121 villages, plus précise 76% parmi elles, ont jusqu'à 80 d'habitants, donc ils sont villages relatifs petites. Pourtant sont aussi localités un peu plus grandes – les villes – qui ont entre 184 et 460 habitantes. En fin, nous pouvons constater que le vieux type d'habitat est préservé jusqu'à nos jours dans une forme un peu changée, et 70 villages d'elles existent dans les nos jours sur le territoire des départements d'Arad et Hunedoara.

Bibliografie

Eskenasy, V. (1975). *Hălmaġiu, un sat medieval din Țara Crișului Alb (sec. XIV - XV). Considerații istorice*. în Ziridava vol. 5. Arad.

Greffner, O. (1976). *Cetatea Șiriei. Contribuții monografice*. Arad.

Iordan, I. (1963). *Toponimie românească.*, București.

Pascu, Ș. (1972). *Voievodatul Transilvaniei.* vol. I. Cluj-Napoca.

Prodan, D. (1960). *Domeniul cetății Șiria la 1525.* in A.I.I.C., III. Cluj-Napoca.

Prodan, D. (1967). *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea,* vol.1., București.

Sachelarie, O. and Stoicescu, N. (1988). *Instituții feudale din Țările Române,* București.

Vuia, R. (1938). *Satul românesc din Transilvania și Banat.* București.